

Библиотека
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Уредник
Александар Шурбатовић

ПРВИ ДЕО

УВОД У СЛОВЕНСКУ И СРПСКУ МИТОЛОГИЈУ

СЛОВЕНИ НА СВЕТСКОЈ И ЕВРОПСКОЈ ИСТОРИЈСКОЈ СЦЕНИ

„Митологија није пука ствар једног народа већ многих народа, и између њихових митолошких представа не постоји само нека општа сагласност. [...] Митологија сваког народа може да настане само у исти мах с њим самим [...] пошто митологија нигде не егзистира in abstracto.“ „Митологију нису изумели појединци, она је произашла из *самој народа*. Митологија једног народа је на такав начин срасла с његовим животом и суштином да је могла произаћи једино из њега самог.“ „Хомерово дело у свом изворном облику није било дело једног појединца већ дело више људи које је носио исти дух.“

Фридрих Шелинг

1. Порекло Словена и њихово присуство у Европи

Већ дуго је у историјској науци актуалан проблем временског одређења присуства Словена у Европи. Да ли их је било у Европи већ од неолита – бронзаног доба, или је време њиховог доласка ближе Христовом рођењу, па чак и знатно касније. За Јужне Словене се уобичајило говорити да су на садашњим просторима тек од VI века нове ере. Отворено је и питање локације са које су Словени кренули у Европу. Да ли је то централна Азија – Кавкаска област? Најзад, одакле су се Словени, потом, размилели у више праваца, да би у VI веку запосели готово половину Европе? За одређење простора на коме су се Словени нашли у Европи често се као аргумент наводе стара словенска имена река северно од Карпата, у западној Украјини. Због непостојања видљивих археолошких налаза који би поткрепили хипотезу о времену првобитног присуства Словена у Европи, многи културолози су прихватили претпоставку да су се Словени ширили на прелазу из V у VI век нове ере, на потезу од западне Украјине према средњој Европи и Балканском полуострву.

Нема још прецизног ни задовољавајућег одговора на питање под којим су именом Словени уопште познати у Европи. Позивајући се на један од најранијих писаних извора Прокопија Цезареца, који пре свега обавештава о Јужним Словенима, историчари културе се унеколико слажу да су они, историјски, под именом „Словени“ присутни у Европи тек од почетка VI века нове ере. Што се језика тиче, под називима „словенски“ или „прасловенски“, он припада индоевропској групи, сачувавши близак однос са језицима Балтичких Словена, делимице са језиком Германа и Иранаца, док ова веза готово сасвим бледи у поређењу словенског са језицима Келта, Трачана и Илира.

Према историјским сведочанствима, грчки писци, једнако као и римски, познају народ под именом „Словени“ од VI века нове ере, у следећим формама: *Sklavénoi*, *Stlavénoi*, *Sclaveni*, *Stlaveni* или у скраћеном облику као *Sklaboi*, *Stlaboi*, *Sclavi*, *Stlabi*. Поједини етимолози објашњавају корен датог термина из учесталог наставка „-слав“ код многих личних имена готово свих словенских народа: *Сѿјани-слав*, *Миро-слав*, *Добро-слав*, *Светѿи-слав* итд. Било је и мишљења да Словени себе називају према термину Словѣни, што значи „људи“ који владају сасвим одређеним језиком („словом“), док своје суседе, који говоре неким другим, њима неразумљивим језиком, означавају као **немце** („неме људе“). Међутим, ако се у VI веку нове ере усталило име „Словени“ – под којим су познати у историјским списима – остаје и даље отворено питање: ако је Словена било и пре тога, а извесно је да их је морало бити јер нису дошли „ниоткуда“, како су се они називали у древнијим историјским документима, у литератури, уколико је таква уопште постојала? У науци се најчешће указује на сагласност између „Словена“ и загонетног народа под именом „Венети“, које још у I веку нове ере спомињу Плиније и Тацит, а у II веку географ Птоломеј, аутори који од посебних словенских народа спомињу пре свега Србе.

Плиније Цецилије II, у своме делу *Познавање њрироде* из 69. или 75. године нове ере, помиње Србе и Вале, који живе иза Меоћана (Мејота) уз *Мејоѿски залив*, а затим и Кимерички (Цимерички) Босфор: „Даље, кад се крене од Кимерија, живе Мејоти (Азовљани), Вали, Серби, Сери, Скизи, Гниси. А око реке Танаис, која се улива у два ушћа, живе Сармати, затим медска племена која су, као што се приповеда, и сама подељена

на многе родове...“¹ Културни историчари у латинизованом облику под формом „Серби“ виде „српско“ име. Нешто касније, око 175. године нове ере срећемо „српско“ име у делу значајног египатског географа и астронома Клаудија Птолемеја, *Космографија*, написаном на старогрчком језику. Птоломеј је записао: „Између Кераунске горе и реке Ра смештени су Оринији и Вали и Срби.“² Једном речи, присуство Словена, односно Срба у Европи, одређује се знатно пре VI века нове ере, при чему се овај народ, у историјским и другим списима старих научника, означавао под следећим именима: код Херодота су то Неури, Будини, Кимери, Сармати; у делима Тацита и Птолемеја, односно Јордонеса, то су Венеди и Срби; док би се на основу историјских списа Прокопија Цезареца, за „Србе“ могли узети Анти, Спори и Пали.

Група народа под именом Словени, заједно са Германима, Романима, Келтима, Грцима, Иранцима, Индијцима, припадала је великој индогерманској групи народа, за коју се и данас још уверено претпоставља да је изворно била повезана заједничким „индоевропским“ језиком. Претпоставка је да се њихова прадомовина налазила у централној Азији, на јужним границама Европе и Азије, и да је са овог простора, почев од III до II хиљадугодишта пре нове ере, започело велико гibaње, покрет „коњичких народа“ према западу и југу, које је довело и до првих историјски познатих диференцијација међу појединим групама народа. Европа је, по свој прилици, у II миленијуму пре нове ере већ била насељена. Осим знатно диференцираних Грка и Трачана, на европском тлу живела је једна замашна иако нешто мање национално профилисана група народа која данас носи име „Старо-европљани“. Дакле, у Европи су се постепено формирали Италици на простору садашње Италије, укључив овде и Римљане, затим Илири, Келти, Германи и Балтословени. Ови последњи су се у даљем развоју разделили на две снажне групе, на Балте и Словене. Неспорно је да су Словени у односу на све друге народе Европе најкасније ступили на светску историјску сцену творећи тако најмлађу индоевропску грану. Словени су са Балтима уско повезани и дуго су чинили са њима јединствену целину.

1 „A Cimmerico accolunt Maeotici, Vali, Serbi, Zingi, Psesii, Arrechi, dein Tanain amnem gemino ore confluentem colunt Sarmatae, Medorum, ut ferunt, suboles et ipsi in multa genera divisi...“ Plinii C. S. 1875: VI, c. 7, § 19.

2 „Μεταξὺ δὲ τῶν Κεραύνιον ὄρεων καὶ τοῦ Ῥα ποταμοῦ Οριναῖοι καὶ Ουάλοι καὶ Σέρβοι (al. Σίρβοι)...“ Према изд. Ptolomaei, C. 1486: V. C. 9.

Стварање првих богова у II миленијуму пре нове ере. И данас се још претпоставља да су Прасловени живели у *бронзаном добу* у II миленијуму пре нове ере, када и датира епоха великих сеоба словенских народа. Још у том времену, пре расејања, сви Словени говорили су заједничким или *ојшћим, прасловенским језиком*. У време овога општесловенског заједништва створен је и првобитни прасловенски систем богова, чије почетке назиремо већ у III миленијуму, када се народ бавио земљорадњом. Реч је о времену када су се појавила и прва женска божанства. Словенско многобоштво се, дакле, везује за епоху земљорадње или за доба првобитног земљорадничког монотеизма.

Да ли наука о језику може припомоћи разрешењу питања локације првих словенских досељавања? Сходно односима словенског језика према другим језицима, простор на коме се развијао прасловенски језик могао би се омеђити између Балта и Нормана, Германа на западу и Иранаца на истоку, и на југу унеколико се додирујући са Келтима, Трачанима и Илирима. Овај простор као да одређују и древна словенска имена великих река: Одра и Висла, да би се нешто касније локација незнатно померила ка Припјету и Дњепру. Затим, ту су и балтичка имена река које се концентришу на речне области између Њемена (Мемел), Прегола (Прегел), горњег Дњепра и западне Двине, одакле сежу све до области омеђене рекама Волга и Ока, и даље према југозападу ка Сејму, и према југу ка обали Припјета. Није тешко закључити да прилично раширени простор који заокружују имена балтичких хидронима потврђује хипотезу, која доскоро није била озбиљније уважавана, да су Балти у прошлости играли важну улогу, а да су њихови преостаци данашњи народи познати под именом: Литванци и Летонци. Када је реч о јужноруским степама, за ову област су карактеристична имена река иранског порекла, која потичу из времена када су испод Дњепра, Дона и Волге сточарила скитска и сарматска племена. Из целокупне ширине топонима може се несумњиво извести закључак да су се Словени настањивали, развијали се и померали на простору северно од Карпата, између средњег Дњепра, средње и горње Висле и Одре (Vána 1992: 11-12).

Доскора је била на снази претпоставка старих историографа и духовно-научно оријентисаних писаца да прадомовину Словена треба тражити у далекоисточним областима, у близини Кавказа, у средњој Азији, па чак и у Сибиру. У првој половини XX века ова теза је напуштена и постављена нова, коју су потврдили најновији археолошки и историјски налази.

Сл. 1. Језички односи Словена према суседима.

Та хипотеза гласи: *јос јојдину древних Словена ѿреба ѿражийи на европском континенту, на подручју између северних Карпата, западне Украјине и јужне Пољске, јер су на тај простор продрле балтичке, германске и иранске групе народа. Једном речи, Словени као диференцирани народи не припадају групама познатих народа у старом веку. Из огромне целине староевропског човечанства Словени су се последњи диференцирали и појавили су се као развијен етнички организам тек у VI веку нове ере, када је настало и њихово садашње име: Словени. Најкраће, Словени су се настанили у граничном подручју средње и источне Европе, дакле, у историјском времену, тако да се њихова етногенеза одиграла у првим хришћанским вековима.*

Ако су историјски трагови у смислу прецизнијег датирања првога присуства Словена у Европи оскудни, сасвим је извесно да време између VI и VIII века нове ере протиче у знаку великих миграција словенских племена. Реч је о особеном кретању словенског народа (в. слику бр. 2), које се наслонило на претходно окончано кретање германског народа. Археолог Зденек Вана је у прилог изнетом ставу упозорио на један важан материјални траг, „пронађену ранословенску посуду на месту грчких богова, на Олимпу“, односно да је „словенској владавини на Пелопонезу учињен крај тек са битком код Патраса 805. године, док се остатак словен-

ских племена овде сачувао све до доласка Турака у XIV веку“. Занимљиво је, међутим, да словенски истраживач З. Вана, попут пристрасних хришћанских мисионара и хроничара несловенског порекла, који су искривљавали древну словенску веру приказујући је варварском, избегава да наведе да је у Грчкој, посебно на Пелопонезу, пре свега реч о доминантном присуству Срба и делова других, касније диференцираних јужнословенских народа.

У том смислу, на питање какве су биле прве словенске државе, имајући у виду Јужне Словене о којима има понајвише историјских података захваљујући пре свега извештајима византијског хроничара Прокопија Цезареца, Вана ће и овом приликом, избегавајући да именује Србе, приметити како је било држава на Дунаву и у VII веку, али су те државе биле нестабилне. У наставку закључује како су „прве стварне државе настале тек у IX/X веку“ и затим, у набрајању, он ће навести велико Моравско царство, Бугарско царство, Кроацију (!), Чешку државу Премислида, Пољску, државу Кијевских Руса. Њихов настанак истовремено значи одлучујући прелом у политичком и културном животу Словена, импулс ка диференцирању народних језика и ка промени духовне културе (Vána 1992: 16). Дакле, ниједном речи не спомиње историјске Србе. Тешко је да поверујемо да је разлог тај што је књига З. Ване приређена за немачког издавача 1991. а објављена 1992. године, када су Срби и српски народ били „сатанизовани“ чак и од стране појединих „братских“, словенских народа. Ствар је у томе што је почетком X века присуство Срба, дакле и политичко и војно, било престижно и историјски кудикамо значајније но присуство Хрвата.

Древна религија и хришћанство. Као да постоји једна културолошка правилност, наиме: да је код свих словенских заједница са почетком њиховог државног живота истовремено дошло и до „замене“ старе религије новом, хришћанском. Та промена је текла постепено. У почетку је замена била само површинска и формална, јер се односила пре свега на горњи, владајући слој, док је народ и даље живео са изворним представама природне религије одолевајући још дуго променама, држећи се тврдоглаво старих представа и народних обичаја, да би их затим, под плаштом хришћанске вере и под различитим метаморфозама, очувао до данашњег дана. Све то говори о томе колико су дубоко укореењени елементи древне духовне културе, који су у току диференцирања, цепања и запоседања нових територија снажно утицали на развој словенске етногенезе. Управо тада

је и освојен духовни простор који је на одговарајући начин био примерен једној националној заједници, постепено се утврђујући у културном заштити, који се, затим, одржавао столећима, као носећи елемент идентитета. У компликованој структури словенског паганизма не одликава се само етногенетски процес већ и језички развој и посебно социјална промена у словенском друштву. Ови извори су, уопште узев, важни за историјско сазнање, о чему говори и З. Вана, очито фаворизујући историјску мисију Западних Словена. Томе Ванином ставу, нажалост, противречи једна мала, али историјски битна чињеница, да је бастион паганства био изван епигентралног простора Западних Словена, дакле, на северозападу, на острву Рујану, где су се трагови паганства осећали све до почетка XIII века.

Када је дошло до кретања Словена на запад, исток и југ, односно на Балкан? Такозвана друга фаза етногенетског развоја, која према увреженој подели претпоставља диференцирање Словена на три глобалне групе: Западне, Источне и Јужне, отпочела је паралелно са словенском експанзијом у VI веку, и то не као спонтани већ као врло организован процес. Поједина словенска племена/народи били су тако организовани да су их предводили племенски кнежеви који су истовремено обављали и култне функције. Појам „кнез/књаз“ значио је истовремено и *вођу* и *свешћеника*. Словени не би предузимали никакву активност без позивања на религијске култове и верска знамења. Рудолф Штајнер сматра да је у цивилизацијском смислу кретање Словена на запад било од значаја за њихово сазревање, за пријем нових цивилизацијских и културних тековина, док су померања Словена на исток допринела духовном подмлађивању ових народа.

Шта се десило са осталим Словенима, пре свега са онима на Балтику, као и са Словенима који су кренули на југ? Део Словена који се кретао према западу развијао се према западнословенским народима, који су допринели образовању духовног средишта европског континента, чему су били потребни допунски германски и словенски елементи. Овој групацији народа припада и северозападни део Јужних Словена, пре свега Словенци и Хрвати, док су Словени са простора Лабе, укључујући ту и Балтичке Словене као и знатан број Сораба, изумрли или се стопили са другим етносима. Но, свеједно, сви ти словенски народи су са своје стране допринели етногенези немачког народа. Док ће Источни Словени, идући на исток и североисток, омогућити настајање подмлађене источнословенске гране, трећи део Прасловена продире на југ и југоисток, где се повезује са византијском културом и грчком формом хришћанства, које

ће, затим, ти исти Јужни Словени посредовати Источним Словенима и тако допринети њиховом православном, хришћанско-византијском културном и духовном развоју. Верује се да су сличну мисију, какву су извршили Срби и Бугари, имали и Западни Словени који су према источним енклавама Словена образовали мост преко којег су ишли средњоевропски и западноевропски утицаји даље на исток.

2. Име Словен и Србин

Док се Тацит колебао да ли да Србе, односно Словене, доведе у везу са иранским номадским племенима под именом Сармати, или са Германима, дајући првенство Германима, сасвим је извесно да је Птоломеј Словене „сместио“ источно од Висле у Венетској области, близу Карпата. На сличан начин је у VI веку византијски историчар Јорданес идентификовао Венете са Словенима. Према чешком археологу Вани, из свега овога може се извести несумњив закључак да су антички Венети у ствари народ који је касније прозван „Словенима“. Потешкоћа је само у томе што име „Венети“ није словенско, већ је пре келтско: „*vidos*“ = „бео“, односно протоиндогерманско „*ven'd*“. Споменућемо још једном да Вана, који иначе консултује оригинална дела Птоломеја и Плинија, Јорданеса, ниједном речи не експлицира тако очит закључак да се у овим историјско-географским делима, чији писци нису словенскога порекла, директно указује на присуство имена „Срби“ или „Сирби“. Због те чињенице отвара се важно питање о историјском значају и присуству Срба, као и самог имена „Срби“, у Европи.

Овде ћу само скренути пажњу на покушаје словенских филолога из XIX века, да на историјски објективнији начин проговоре о овом проблему. Тако је на пример са филолошко-митолошког становишта Колар упозорио на могући семантички идентитет следећих термина: *Sláv* = *Wand* = *Serb*. Овај његов покушај не само да је по себи интересантан, већ је необично важан и са становишта словенске митологије. Његова је основна теза да је божанство *Sláwa* идентично са индијском богињом ватре *Suaaha* или *Agnai* (оћењ, огањ = ватра). И Колар скреће пажњу да се поменути термин често појављује у словенском личном имену, а затим додаје како старе руске религиозно-историјске песме неретко имају рефрен: *Sláwa*. Према Колару „*Sláwa*“ значи Слава, Част, Цена, чије би *изворно* значење било: „Светло“, „Ватра“, „Сјај“. Дакле, израз *Slawen* изворно би могао значити уважавање

свеїла и *вайїре!* Оно што на санскритском значи *Suaha*, исти смисао има и израз *Vand*, тј. „Слава“, „Похвала“, „Част“, „Цена“, „Величање“, „Узношење“ (упор. Hanusch, I. J. 1842: 38-39, и д.). Из свега произлази да би име „*Сїорен*“, према Прокопију, односно *der Soraben*, према немачком језику, или *die Serben* – „*Сербен*“, било словенско, домаће, урођено, и код самих Словена уобичајено. Према овим упоредним анализама, речи: *Wandi* или *Wendi*, односно *Anti*, изворно би означавале људе „испуњене Славом“.

Према резултатима новијих истраживања древне индијске митологије, Индусима су три на први поглед различита имена означавала исти појам. Наиме, „Брама“ је симболизовао космичко Светло уопште, дакле, апстрактни појам Ватре, док је „Шива“ представљао светло самога Сунца, и на крају је „Агни“, који је означавао земаљски огањ коме се на дар приносила управо „жртвена ватра“. У сва три случаја реч је о једном и истом божанству светла у различитим формама и ступњевима космичке еманације. Индијски израз *Suria*, који значи Сунце, а тако мисли и Ј. Хануш, кореспондира са терминима *Sura*, *Surab*, *Surbi*, *Serbi* и *Srbi*. Према истраживањима Бопа и Вајзеа, израз *Svar* на санскриту означава светло или небески свод. Тек би таквим објашњењем Прокопијев израз „*Spori*“ могао да се замени термином „*Sorabi*“ како би добио адекватније значење. Према *ѿо*ме, израз *Srbi* *уї*раво значи *їошї*овање *свеїла* и *сунца*.³ Из наведених премиса могло би се тек објаснити „због чега се сви Словени зову *Срди* (*Serben*), будући да су били поштоваоци Сунца и Светла“.

Видимо, дакле, да се у словенској науци ни до данас није сасвим расправило питање порекла и значења имена „Словени“ (*Slawe*). Одговори се, према Ханушу, крећу од тога да би реч могла кореспондирати са термином *Slowianin* и *Slowan*, до покушаја његовог извођења из *Slawianin*, *Slaw*. Поједини аутори, речено је, сматрају да је у корену речи *Slowo*. Али, ако ствари тако стоје, питање је шта термин „слово“ означава: да ли је то „реч“, „говор“? Или би име „*Slawa*“ значило *slawny*, као на пример *slowutny*: чувен, славан“ (Hanusch 1842: 36)? У раду *Slawa Bohyně* како смо показали, Колар је изнео став да се овде ради о истоветном значењу трију термина: *Slaw* = *Wand* = *Serb*. Иако су неке од основних теза у овоме главном Коларовом делу спорне, он је, нема сумње, у једној ствари у праву: када напомиње да су у старом веку „народ и религија на такав начин међусобно стопљени“ да су поседовали „једно и исто име“. На основу тога је закључио

3 Ворт, *Gramatik*, стр. 47, 37.

како би то исто могло важити и за Словене. Наиме, да се и њихово „име“ мора довести у везу са именом одређеног божанства. О консеквенцијама овог, иначе прихватљивог закључка, постоје бројни проблеми. Наиме, он каже следеће: као што су Брамани названи по богу Брами, Теути по Теути, Скандинавци по Сканду, „тако су и Словени своје *йорекло* задржали од богиње **Sláwa** (индијска богиња ватре **Suaha**)“ (Kollár 1839: 58, 66). У овом мишљењу Колар није нимало усамљен.

Да и сами понешто приметимо о спорном питању порекла. Јужни Словени, значи и Срби, према устаљеном мишљењу српске „историјске науке“, дошли су на Балкан у VI веку,⁴ у доба већ подељеног Римског царства на Западно и Источно (395), када је Јустинијан (527–565) стабилизовао прилике, али и водио сталне борбе са Аварима и Словенима који су прелазећи Дунав упадали на Балкан, пустошећи и пљачкајући на простору Источног царства од Цариграда до Далмације. У тој словенској најезди били су и Срби. Према византијском цару и хроничару Константину VII Порфирогениту (X век н.е.), византијски цар Ираклије (610–641) дозволио је Словенима, који су долазили из закарпатских предела, да се – после 626. године – настане око Солуна. По Србима се ова област и данас још назива *Сервија*. Потом су се Срби повлачили на север – према свом данашњем станишту. Намера је Византинаца била да их Срби штите од честих упада Авара. Први српски архонти, кнежеви, за које се зна, звали

4 Последње две деценије објављено је више радова из пера српских историчара културе, историчара и филолога, у којима се на основу оригиналних историјских докумената, археолошких и лингвистичких налаза, доказује присуство Срба на Балкану знатно раније, чак и пре нове ере. О тим расправама, укључујући ту и радове др Реља Новаковића, дугогодишњег професора историје на Београдском универзитету, у званичној историјској науци нема никаквих научних ни полемичких коментара. Овде само наводим називе књига историчара и научника, из земље и иностранства, које су изазвале знатну пажњу наше културне јавности, но о којима се као по неком правилу званична историјска наука не оглашава. Реља Новаковић, *Срби*, ИПА „Мирослав“, Београд 1993; Р. Новаковић, *Још о йореклу Срба*, ИПА „Мирослав“, Београд 1992; Олга Луковић Пјановић, *Срби... народ најстарији*. 1, 2, 3. штампано у САД, у Индијанополису 1988; (прво издање штампано је у Београду, ИПА „Мирослав“, а друго 1993). Овоме корпусу припадају и две књиге др Јована И. Деретића, *Срби* – књига је штампана у Чикагу 1996. и *Зайадна Србија*, такође штампана у Чикагу 1995. године. На порекло, односно развој Словена, њихову културу, писменост и религију сасвим ново светло баца *Велесова књига*, која потиче из IX века, откривена је у Русији 1919. године и тек недавно транскрибована и публикована на руском језику. У Русији, свакако, воде се и те како озбиљне академске расправе о овој „спорној“ споменику, као што је таквих дискусија било и поводом *Слова о йолку Йіорову*.

су се Вишеслав, Радослав, Властимир и Просигој. Сматра се да су Срби на Балкану затекли Илире – западно, и Трачане – источно од Велике Мораве. У доба Римског царства (које је пропало 476. године) простор данашње Србије и Македоније назван је провинцијом Горња Мезија.

Када су Авари нестали са историјске сцене, после пораза код Цариграда 626, Срби су једини остали на овим просторима, које византијски извори именују као *Склавиније*. За историјско-политичку судбину Срба од значаја је податак да су Протобугари – преци Бугара, номади и коњаници, прешли Дунав 680, наставивши се између Дунава и планине Балкан, водећи сталне борбе са Византинцима и Србима. О ратничким својствима Јужних Словена, односно Срба, према византијском писцу Проконију Цезарецу остало је записано да су „једноставног изгледа“, „веома високи и врло снажни“, због чега ће „бити убрзо веома цењени, на широком простору“. И Константин Јиречек указује на ова ратничка својства Словена, дакле и Срба. „Јужни Словени волели су више ратовање него трговину“, због чега су „у очима суседа важили Срби као ратоборан и храбар народ“ (Јиречек 1978: 85, 304). „У тешким војним походима на њих су рачунали стратегије кад је требало удружити лукавство и физичку снагу“ (Конт 1989: 108-109).

Име и порекло. Овде ћу се осврнути на неке већ поменуте резултате истраживања до 1842. године, од када се, углавном, није много одмакло у дешифровању порекла имена *Словен*, као ни имена „српског“ народа. Доскора је била одомаћена мисао преузета из западне науке, према којој се етимологија речи „Словен“ изводи према средњовековној латинској речи *sclavus* = „роб“, и која настаје од термина: *sclavus-sklavus* = *Славен*, *Словен*. Надаље, облик *sklavus* потиче од византијско-грчког, из кога настаје израз *Склавени*, којим су Византинци називали Словене од VI века. Једном речи, у средњем веку се мислило да су Словени „робови“. Номинално, први пут се појам „Срби“ јавља у писаном документу 822. године у франачким аналима које приписују Ајнхарду. „Сораби, народ за који се приповеда да узима велики део Далмације.“⁵

Име Срби. Видели смо да се у западној историјској науци одомаћила предрасуда, да термин „Словен“ значи „роб“. Када је реч о термину „Срби“, и данас се још могу срести бројни топоними на просторима које су настањивали Срби пре доласка на Балкан, пре свега у данашњој Пољској, Чешкој

5 „Sorabi, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur.“ Einhardt, *Monumenta Germaniae historica*. Т. 1. Hannoverae, 1826, Pertz, стр. 209. Упор. и Јиречек 1978: 67.

и Немачкој и, нешто касније, у Грчкој. На слици 10 виде се, поред осталог, и топоними са основом „срб“ на простору између Лабе и Одре од VI до XV века (*Sarbice, Sarbin, Serbino, Serpov, Sorbici, Sorby, Sřpřčeviti, Sarmoty, Spornica, Zerbiste*). Занимљиво је да је име „Срб“ у Лици постојало пре званичног до-сељавања садашњег српског становништва. Претпоставља се да су Срби на путу према садашњем станишту кренули из Пољске, тзв. „Беле Србије“, за-посевши најпре подручје северно од Карпата. И на овом простору постоји знатан број термина који садрже „српско“ присуство: *Serbow, Serbia, Szarbia, Sarbice, Sarby, Sarbiewo, Sarbinowo, Sarbsko*. На територији некадашње Исто-чне Немачке налазе се и данас још *Лужички Срби*, под именом *Сорби* или *Serbski Lud* – преци Срба. Западна историографија, и уопште хуманистичка наука, патила је од бројних предрасуда према Словенима, настојећи да де-градира не само име словенског народа већ и њихова *карактерна својства*, одређујући Словене *варварским* народом. Основном тезом западне науке о „скорашњем“ присуству Словена на европском простору имплицитно се настојала афирмисати расна и староседелачка супериорност пре свега оних народа, Германа и Романа, који су, наводно, аутентични баштиници грчке и римске цивилизације. Тако је, на пример, Виктор Иго веровао да је „светски дух“ после Римљана скренуо према романским народима, док је Хегел, ми-нимизирајући романски допринос, преусмерио кретање тог духа према германском народу, сматрајући при томе Словене за неисторијски народ. Фридрих Енгелс је прихватио ову Хегелову предрасуду о „неисторичним“ Словенима и даље је развио.

Становништва словенских и других аутора

1. Ђура Даничић је у *Коријенима* (1847) показао да име „Србин“ потиче од индијске речи „сахрб“ у смислу „бранити“, „штитити“ (Даничић, Ђ. 1847: 223), што је сагласно са ставом руског историчара Велтмана да се „име Србин од старине односило на војничке ратничке сталеже у Русији, те то име означава војника, храбра човека, који се вечно бори и од кога су постали сви данашњи козаци у Русији“ (према: Луковић, П. О. 1993: 38).

2. Павле Јосиф Шафарик у своме обимном делу на чешком језику *Starožitnosti slowánské (Словенске старине)*, тумачећи порекло термина „Србин“ примећује како изрази „*србданије, здор, сабор*, или *север* наводе извесне ауторе да у њима траже порекло српског имена, јер је отаџбина

Срба била данашња *Сибирија*. Имена *Сјурџ*, *Сјарџ*, *Сјарџин*, *Сеџр*, *Сеџрин*, *Сеџр*, *Сидрин*, *Серџ*, *Серџин*, *Срџ*, *Срџин* само су разни облици имена Србин са значењем: род, рођак, народ, уз друге синониме, управо као и латинско: *gens, natio*, итд.“ (Šafarik 1862–1863: 115-116, 313-316).

3. Тома Маретић се оградајује од у науци увреженога мишљења, попут онога које је у X веку изнео византијски цар Константин Порфиrogenит „који самовољно тумачи име Србин као латинску реч *servus*, што значи род. Та његова злонамерност није имала ослонца, јер је тачно утврђено да је противно и самом причању Порфиrogenитовом да су се Срби већ пре доласка на византијско тле звали Србима. Осим тога, име Лужичких Срба и Руских Срба најбоље потврђује оригиналност српског имена, јер ови не имађаху никакве везе ни са грчким, ни са римским царством“ (Maretić 1894: 72-73).

4. И у многим историјским делима са латинског запада, значење термина *Словен* и *Срџин*, са ослонцем на опаску Порфиrogenитову, вазда се доводило у везу са „робом“, тј. „робовима“. С тим у вези је **Јован Луције**, историчар из Трогира, још у XII веку с правом приметио како „сви они који се истински баве словенским идиомом знају да су Грци и, према њима, Латини трабуњали кад су назив Срба изводили из *servus* = род. Оне, наиме, које сами Словени називају *Срџима*, Грци, да би избегли за њих непремостиву тврдоћу изговора, зову *Срџли* или *Срџулиани*, а земљу коју обитавају, коју опет Словени називају *Срџска*, одн. *Срџија*, Грци су избличили у *Серџиа*“ (Johannis).

5. У вези са овим покреће се питање значења једнога термина у делу *De bello Gothico* византијског писца **Прокопија Цезареца**, у коме се појављује име једног народа у језичком облику „*Сџори*“. Данас се већина лингвиста слаже да овај термин означава „*Срџе*“, а разлог због којег је грчки историчар Прокопије употребио реч „*Сџори*“ налази се у чињеници коју наводи Јован Луције да је Грцима тешко да изговоре три сугласника један до другог у имену „*С-р-џ-ин*“, или „*С-р-џ-љи*“. Шафарик је у *Словенским сџаринама* приметио како „етимолошка анализа имена *Сџори* указује на грчку реч *σπορζ* (од глаг. *σπερρω*) тј. *сејати*, *расејати*, *расејан*. Према томе, име *Срџин*, одн. *Расијан*, *Рашани*, *Рашчани*, или, како су то Грци избличили – *Трачани*, значило би према њима: *расејани*, *расџурени*, итд.“ Из овога би се, онда, можда могао објаснити сам термин *Рашка* – као средиште српске државности, односно *Расијани* или *Расијани* – као термини које срећемо и у књижевности, а којим се означава име *срџској*

народа. Скрећемо пажњу на литерарно дело *Сеобе* Милоша Црњанског. Уосталом, било је покушаја да се подручје Трачана одреди за подручје Рашчана, тј. Срба.

6. Италијански песник, филозоф и филолог **Никола Томазо**, односно Далматинац Никола Томашић из Шибеника, у предговору свога дела о народним песмама каже: „што се тиче Срба њихово име је *сѿарије од римских ѿрадња*. И Плиније их назива правилније – Срби; други, ско-рашњи: *Соради* и *Сервији*; други опет, проширујући име на модеран начин – *Сервијани*. Никета говори Срби – Трибали“ (Tomaseo 1842). Иако може бити спорна етимологија термина „Срби“ немачког историчара Леа Хајнриха, овај писац је указао на једну значајну претпоставку: „*Срди*, заједничко име за све Словене јужно од Љутице (*Вилице*), долази од санскритског основа *сард*, *срѿ*, што значи: *ићи*, *иѿрчаѿи*, *клизаѿи*... Ово старо име *Срди* означаје, дакле, *Србе*, *Венде* као *луѿајућа ѿлемена у сѿалном ѿокреѿу*“ (Leo 1857). Дакле, „расејане“, како је већ Шафарик предочио.

7. Укажимо, с тим у вези, и на следеће значајно место у **Прокопијевом** делу које, према нашем преводу, гласи: „Словенима и Антима је чак и име било у давнини заједничко. Јер некад су се и једни и други називали *Сѿорима* (*Σπὸροῦς*) и то, мислим, стога што *сѿоради*чно (*σποράδιον* = расути, разбацани) размештени настањавају земљиште. Ради тога и обитавају на пространом земљишту. Јер највећи део друге (тј. леве) обале Дунава држе управо они (гр. *Antoi*). Тако отприлике стоји ствар са овим народом“ (Прокопије, С. 1955: 25-30). Идентитет између Прокопијевих „*Sporoi*“ и имена „*Serbi*“ (*Serben*, *Sorben*), претпостављао је још **Шлесер** који у свом делу *Несѿор*, каже: „Необично је и замислити да се једно старо име нације протумачи из грчког. Можда се име *Срди* (*Срди*, *Servier*) налази у томе. Ако би Грк чуо овај њему неизрецив тон, како га и сада још изговарају Бохемљани и Срби, онда би се могло уобличити нешто што би се чуло као *Сѿор*.“⁶

8. Провокативно је и гледиште чешког слависте и ректора богословије **Јосифа Добровског**, из друге половине XVIII и с почетка XIX века, а изнето у делу *Slovanka*: „Кад бих имао да предложим (заједничко) име за оба поретка под који сви словенски народи могу да се сврстају, то би било име Србин“ (*Dobrowsky* 1814–1815: 165). И у *Годишњаку* за 1827. г. Добровски бележи како „истоветност Лужичких Срба и балканских Срба није

6 Schlößer, *Nestor*. II, 74. Према: Hanusch 1842: 38.

случајна. Она потиче из прастарих времена кад су се српским именом сви тадашњи Словени називали пре него што је настало словенско име“ (Dobrow.: XII, XIV). Бројни лингвисти несрпског, а неретко и несловенског порекла, били су склони да се сагласе са Добровским да је „име *СРБ* тако старо и дубоко укоренењено међу свим Словенима могло само у заједничкој прадомовини имати свој природни значај“.

9. Много је, дакле, нејасноћа остало у лингвистичкој и историјској науци око самога термина „Србин“. На срећу, има и одважних аутора, иако сасвим другачије религијске провенијенције, какав је католички писац и теолог **Рачки**, који је сматрао да се под именом народа *Трибала* у основи крију *Срби*: „*Трибали, или Срби Илирци*“ су у ствари, *један ње истии народ*. За потврду те тезе наводи став Халкокондила, изречен у књизи *Историја Византије*, да су „*Трибали, одн. Срби, најстарији и највећи народ на свету*“ (Laonici: 14).

10. Поменућемо и став изнесен у једној немачкој хроници, *Hormeyers Archiv*, која се сада налази у Минхену, а која је писана пре скоро хиљаду година: „Зериуани = Срби, чије је царство толико велико, да су из њих произишли сви словенски народи, као што сами Словени тврде да своје порекло воде од Срба.“⁷ Додајмо овоме и став немачког етнолога **Церниха** да је „прво опште име свих Словена било *Сербли*, што значи *уједињени*“ (Czoernig 1857).

11. Словеначки лингвист **Грегор Крек**, иначе професор Универзитета у Грацу, дао је значајан допринос не само расветљавању отворених проблема словенских митологија већ и тумачењу порекла имена „Србин“. Овим поводом Крек је изрекао важну мисао, како се „код страних писаца и као историјски народ појављују Словени најпре под два разна имена, и то под домаћим, у писменим документима мало раширеним, именом *Срби*, и више распрострањеним (код странаца) – *Венети*“. У наставку још примећује како ће ускоро „домаћа ознака *Срба* као колективан назив, као назив велике народне јединице, бити потиснута, а такође и назив *Венети*, да би све више уступала место имену *Словен*, којим се пак означава само укупан словенски запад, док се за источна племена појављује име Анта (али не пре VI века)“. Коначно, „име *Срби* које је некада означавало словенски народ (уопште), све се више сужавало и данас припада само становницима

7 Zeriuanii (i. e. Serbii) quod tantum est regnum ut ex eo cunctae gentes Sclavorum exortae sint, et originem, sicut affirmant, ducant.“ У: J. v. *Hormeyers Archiv*, 1827, N. 49. Нав. према раду О. Л. Пјановић, *Срби... народ најстарији*, књ. 1. стр. 40–41. стр. ориг. 282–283.

двеју Лужица и јужнословенском имену Срба. За она прва два племена ми кажемо Сорби само зато да их одвојимо (разликујемо) од Јужних Срба, од којих су већ језиком оштро одвојени“ (Krek, G. 1887: 246, 192, 297).

12. Када **Мауриције** (Mauritti), у свом делу *Strategicon*, каже како Словени и Анти живе у истим земљама (ὀμοίота) и имају исти морал (ὀμότροπα) (Mauritti 1664: CXI, 272), а Прокопије Цезарец да је име σπόροι у старом веку било заједничко име Анта и Словена (Prokor, С.: с. 14, 498), при чему термин *Sporos* није ништа друго него искварено име од *Срб*, како то доказује Шафарик (Šafařík, J. 1837: § 7), онда се тиме на једној страни чува идентитет Словена и Анта, при чему се Анти битно не разликују од Wanda, Wandala, Wenda, Winda, као што се на другој успоставља исти такав идентитет између Словена и Срба (упор.: Hanusch 1842: 36-37).

Коментар. Не желећи да у овој ствари пресуђујем, овде сам навео мишљења о којима наша савремена историјска наука упорно ћути, сматрајући их, претпостављам, или којештаријама, или мањкавим аргументима на којима је и сама изградила тзв. „званично гледиште“, не желећи да буде уздрмана у своме „догматском дремежу“. Било како било, културолошка и антрополошка наука очекују да се културна историја укључи у процес новог вредновања историјских чињеница и докумената.

3. Прасловенски језик и његова диференцијација

Јединствени прасловенски језик диференцирао се између IV и VIII века нове ере из балтословенске основице (Lamprecht, A. 1987). Због тога је за време читавог раног средњег века био познат само један јединствени словенски језик, којим су Словени говорили ширећи се у пространим областима између Балтичког мора и Јегеја, између Лабе и Дњепра, све до IX/X века. Данас је преовладало мишљење да су странци, долазећи са истока или запада у словенске земље, једногласно посведочили да је постојао само један језик „*lingua slavica*“. Дакле, тек у IX веку настаје први књижевни језик, односно старословенски, који је наликовао народном и који је био близак српском, бугарском и руском народу, у духовно-историјском и политичком смислу већ формираним народима. Са настанком првих и потом снажних словенских држава у средњем веку, због компактности територија на којима су три велике групе словенских народа боравиле, као и њихове

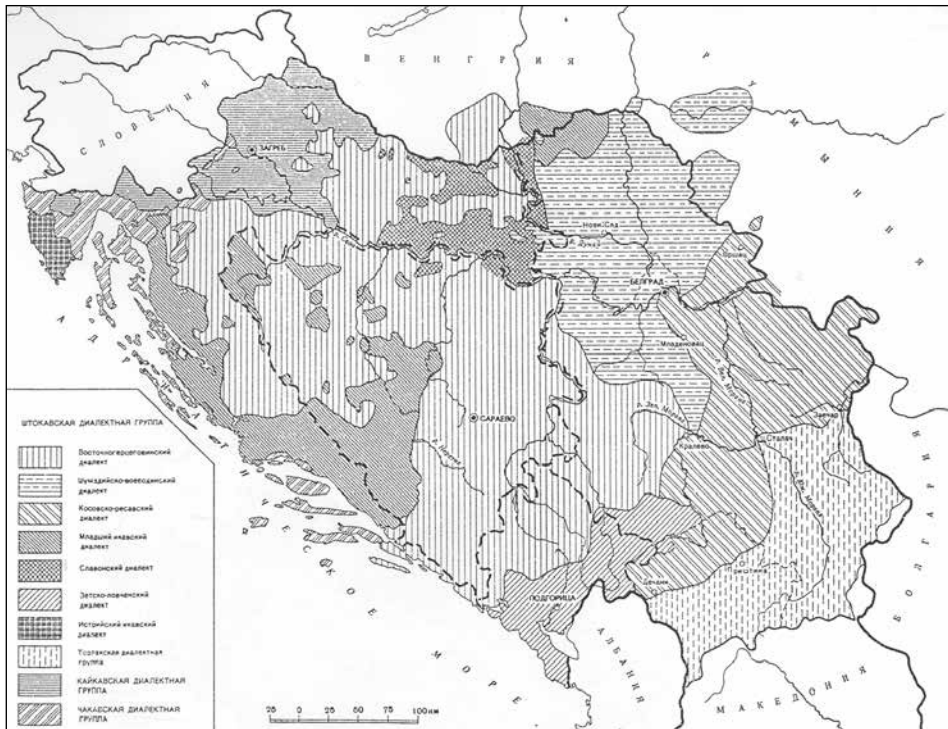
узајамне блискости, доћи ће до тога да су и језици тих трију групација формирали извесне заједничке црте које их сврставају у три опште словенске гране: *зајаднословенски језици* (чешки, словачки, лужичкосрпски, словенсколапски, пољски), *источнословенски* (руски, украјински, белоруски) и *јужнословенски језици* (српскохрватски, словеначки, бугарски, из којих се у двадесетом веку диференцира и македонски). Прихваћено је мишљење да су словенски језици свих ових грана међусобно далеко сроднији него нпр. група германских језика (упор. Vána 1992: 12–13).

Око IX века Срби су већ били христјанизовани. Повољна је околност што се византијска култура веома рано почела осамостаљивати и кретати у правцу стварања националних цркава, што је за собом повукло и држање литургије на јединственом, старословенском језику. Овим су биле створене све претпоставке за настанак првог књижевног језика, старословенског, који се формирао око Солуна и био веома близак народном језику којим говоре Срби и Бугари. Дакле, словенски преци Срба у доба сеобе на југ, говорили су језиком који се данас назива прасловенским, и који чини део разгранате индоевропске породице, у коју спадају балтички језици (литавски и летонски), германски, романски, келтски, албански, грчки, јерменски и индоирански (Ивић 1981: 130, 132), чије је порекло праиндоевропски језик, којим се говорило неколико миленијума пре наше ере, највероватније на простору источне Европе или западне Азије. Индоевропски језик није забележен, јер Праиндоевропљани нису знали за писменост, као што није забележен ни прасловенски језик. Писменост је код Словена почела да се развија тек у времену окончаних сеоба на Балкан, запад и исток.

Језик Срба у време досељавања на Балкан мало се разликовао од прасловенског. „У седмој деценији IX века, Константин (Ђирило) и Методије превели су најважније хришћанске обредне књиге са грчког на словенски дијалекат којим се тада говорило у солунској околини“, користећи се југоисточно-македонским дијалектом, који је био веома сличан прасловенском. Језик тих текстова, који данас називамо старословенским, у многим погледу служи као добар извор обавештавања о прасловенском стању уопште. Овај језик се већ почетком X века у тој мери проширио у свим гранама Словена да је постао заједнички литургијски језик свих православних Словена, па је отуда прозван „старословенски“. Забележен је у текстовима из X–XI века и тако постао „књижевни језик Словена источног хришћанског обреда“, тачније, Срба, Бугара и Руса до XVIII ве-

ка. Укратко, овај језик представљао је Словенима „оруђе заједничке цивилизације“ више од осам столећа (Kont 1, 1989: 467-468). Речничко благо староседелаца Балкана, народâ које су Срби по доласку затекли, веома је ограничено и по броју речи и по обухваћеном значењском кругу. Међутим, у планинском сточарењу староседеоци су били искуснији од Словена, као што је у погледу земљорадње и других области живота и врста делатности однос обрнут. Наиме, албански и румунски језик садрже многе старе позајмљенице из словенског.

Франсис Конт је сасвим тачно приметрио да су Јужни Словени, са лепим смислом за продуктивну синтезу духовних форми, успели да се по доласку на Балкан одреде према културама староседелаца: „Јужни Словени ће највише и без сумње најлепше освојити византијску Грчку“; избегавајући да буду хеленизовани, они ће „са стваралачким опредељењем прихватити византијско наслеђе у властитој култури, одабирајући вредности које им највише одговарају“ (Kont 1, 1989: 42).

Сл. 3. Српскохрватски језички говори. Штокавска дијалекатска група (Скица Н. И. Толстоја, сачињена према идеји П. Ивића).

4. Словени у светској културној историји. Карактерологија Словена

Игнације Јохан Хануш (1812–1869), професор филозофије на Универзитету у Лембергу, поставио је хипотезу по којој „мит и дух народа коме тај мит припада, представљају неку врсту двојника код којих познавање једног не само да захтева познавање другог већ га чак нужно условљава. Међутим, дух народа једне одређене епохе, какав је овде дух народа древног доба, не може се појмити уколико се његове духовне творевине промишљају из угла каснијег доба. Ствар је у томе што се о његовој вредности може закључивати само из угла времена у којем је духовни феномен цветао и клијао“ (Hanusch 1842: 9). Подсећам на знатну сагласност у схватању Шелинга и Хануша, да мит и карактер, односно дух једног народа чине нераздвојну целину. Шелинг је, наиме, упозоравао како „митологија сваког народа може да настане само у исти мах с њим самим“, и да не постоји аутентична карактерна црта духа једног народа ако „одстранимо његову митологију“. Другим речима, један „Хелен или Египћанин постао је то тек са својом митологијом, тек тиме што му се развила та митологија“. Тако је „митологија једног народа“ управо „његова судбина (као што је карактер човека његова судбина), која му је запала од самог почетка“ (Schelling 1928: 64-67).

Како смо приметили, Хануш сматра да се дух и карактер народа не смеју одређивати мерилима каснијег доба, већ се морају херменеутички читавати из најранијег доба, када та заједница људи ступа на повесну сцену са јединственим духом и митологијом. То је, према Принцхорну, онај период када „у већини раних култура појам личности и карактера има много мање приватног у себи“, када се велика „маса народа показује као колектив са мистично дубоком животном целином“ (Prinzhorn 1927: 129). Хануш је, како се мени чини, покренуо једно значајно методолошко питање, које се односи на време формирања карактера једног народа. Наиме, да ли се стварање народносног карактера обликује у *йочетшој* или у *касничој фази* његова раста? О овом проблему у етнопсихологији и карактерологији народа не постоји јединствен став. На питање: у коме раздобљу историјског развића или „старости“ имају народи „највише карактера“, да ли у *културној младости* или на *вишем степену* развоја културе, постоје знатне разлике у одговорима. Р. Штибе тврди да „народи добијају одређене карактерне црте тек у току дуге историје, у дисциплини културног рада. Само културни народи могу да буду духовне индивидуалности“ (види:

Harttung, Pfluk-: 428), тако да се каснија, зрелија фаза узима као меродавна за установљење карактера једнога народа. Младе народе на примитивном ступњу одликује „културна аморфност“. Теза других етнопсихолога гласи да су „за појаву карактеристичности“ најрепрезентативније епохе варварства и полуварварства, какви су, на пример, периоди „полудивилзације у првим вековима Римске републике и средњег века“ (Ribot 1896: С. XII). Исто тако, основна својства карактерности старих Германа, њихова младалачка свежина сасвим се „јасно види у Еди и песми о Нибелунзима“ (Hughes 1900: 82).

Како се одређује основно карактерно својство Словена? Рудименти словенске карактерности формирали су се у времену њихове „још-нераздељености“, и као такви очували су се све до данас код свих Словена. Постављена је хипотеза да поједини словенски народи, због емоционалне дубине и готово „урођене“ душевне мекоте и осећајности, али и меланхоличног темперамента и пословичне благости и суздржаности, а таквима су се показали по доласку на европску политичку сцену, нису били у стању да се у историјским осмозама поставе „продуктивно-агресивно“, већ „рецептивно-осећајно“, што је био главни разлог да се код Словена запажају особине народа који више *ѝрима* утицаје са стране но што је сам у стању да у потребној мери *намејне* другима своје духовне вредности.

Иако бројност једног народа није пресудан моменат за развој његовог квалитета и карактера, ипак тај чинилац може унеколико унапредити један народ, али га делимице и закочити у развоју. У погледу *квантума*, „словенски народи се одважно могу мерити са свим другим народима“. Према Нојмановим подацима из 1840. године, „укупан број Словена у Европи и Азији износи 66.265.000 људи, што представља 60. део од укупног ондашњег светског становништа, процењеног на око 1.200.000.000“ (Neumann 1840: Нр. 15, 89).⁸ Хануш је подсетио на изврсну Хердерову

8 Појединачно узев, ова се цифра даље диференцира. Под аустријском влашћу налазили су се Пољаци, Русини, Словаци, Хрвати, Чеси, Моравци, Венди и Срби, укупно 13.000.000 душа; у Русији и Пољској живело је 48.000.000 људи, а под пруском влашћу 3.500.000 Словена. Под турском влашћу био је знатан део Срба, затим Бугари у целини, део Хрвата и народа из Босне и Херцеговине, у укупном броју од 2.500.000. Слободни град Краков имао је 125.000 становника, а Црногораца је било свега 80.000, док је у краљевини Саксонији живело 60.000 словенских Венда (Neumann 1840: Нр. 15, 89). Није, међутим, јасно како је Нојман израчунао да укупан број Словена чини 60. део човечанства? Математички би било исправније да су Словени чинили 18. део? Осим, уколико није реч о проценту Словена у самој Европи, дакле, без Руса.

мисао да Словени „на земљи заузимају већи простор“ него у културној историји, тачније, да су Словени „много значајнији у историји деловања (Thatengeschichte) него у историји културе и мисли (Kultur-oder Gedankengeschichte), будући да у овој последњој наступају више пасивно него активно“ (Herder 1790: IV, 164). Палацки је Словене описао „као мирољубив радни народ“, додајући како „Словени од давнина нису имали никакво чврсто схватање рата“. Они су, додуше, били изузетно храбри, изврсно су „руковали оружјем, али готово никада нису нападали већ га користили само за одбрану. Војсковође су бирали само за време рата (војводе = Woiewody), чија би важност престала у миру“ (Palacky 1834: 58). Слично је Словене окарактерисао и Хердер, рекавши како они никада нису „предузимали ратове ни пустоловине као Немци (нпр. Нормани)“ (Herder 1790: 56).

Када је, пак, реч о *квалијетету* словенске културе и о њеном присуству у Европи, може се казати да су Словени јединствени на великој светској позорници развоја људског духа. Ханушева теза је веома провокативна: у целокупној досадашњој културној историји не срећемо ниједан народ, осим словенског, који има такво богатство у множини људи и толику распрострањеност на земљи, али који је, парадоксално, толико мало урадио на унапређивању своје властите уметности, науке и уопште духовног живота! Насупрот томе, он је у огромној мери суделовао у доприносима других народа, дарујући њиховим културама величанствене плодове сопственог духа. Закључак је поразан: пуко постојање једне респективне множине људи не доводи безусловно и до згушњавања његових унутрашњих снага, из чега следи сопствено духовно стварање и даље усавршавање. У критичком духу Хануш је још приметио како је „истина и то да друштвено стање савремене културе, у целини узев, не би било такво какво јесте, да је изостао словенски елемент у ланцу историјског творења“⁹ (Hanusch 1842: 10-11).

Хануш је одлучно бранио и тезу да су у погледу *парцијалној* удела у духовном развоју Словени дали кудикамо већи допринос него што се то обично наглашава. Ствар је у томе што се често заборављају, у домену уметности и науке, директна остварења појединих припадника словенских народа. Исто тако, постоји и њихов индиректни удео. Наиме,

9 У напомени наводи Шафариково дело: Schaffarik, *Geschichte d. slaw. Sprach.* § 5. Charakter und Kultur der Slawen im Allgemein, p. 43. *Starožitnosti Slowanské*, I, p. 431 – 439.

поједини Словени су се појављивали као извршиоци, креативни чинилац, али у културном простору других народа и то пре свега оних који су у повести успели, и који су пре самих Словена запосели високо место у историји, а такав је случај био са германским и романским нацијама. Од многих примера ваља поменути само један: „велики део северне Немачке имао је некада словенско становништво, које се касније стопило са германским, и да је, према томе, са њим радило и још увек ради на развоју тога духа“¹⁰ у целини, али амблематски и под капом друге народности, чији се успех уписује искључиво на духовни вредносни конто самих Немаца. Још су Прокопије Цезарец, а затим псеудо-Мауриције (негде Мауриције), Ибн Јакуб, као и неки знаменити немачки културолози, пре свих Хердер, истицали да су Словени народ миран и кротак, да су то вредни земљорадници и сточари, нератнички и неофанзиван народ, да су љубитељи музике, али и народ несклон реду и систему, народ кога одликује демократичност али и анархични елан, који је привржен фантастици и при томе осећајан (упор. Dvorn. 1990: 36). Словени изворно „нису били, као Немци и Сармати, освајачки, ратничко-номадски народ, већ су били мирољубив“ (Palacky 1834: 56).

Разлог је, поред осталог, и у једној важној околности – што су Словени касно добили заједничко писмо, а то је представљало озбиљан хендикеп за ове народе јер их је држало у великој племенско-народној, националној исцепканости, у духовном и политичком нејединству и неорганизованости. За разлику од тога, Немци су имали свој „високонемачки“. „Можда је недостатак једног општенаучног националног језика и националног писма – што су као духовну везу нпр. Германи имали у високонемачком језику – разлог литерарне исцепканости словенских постигнућа.“ Овај свој став Хануш поентира у лепо сроченој филозофеми да је „језик аудитивно отеловљење духа“ (Hanusch 1842: 13). Колико год да је постојала извесна пасивност која је трајно карактерно обележила Словене, врхунећи у општесловенској црти која се одређује као „мирољубивост“, то није био разлог за узмак Словена у култури. О томе, уосталом, говори и познати словенски хуманист и културни мисионар Шафарик (Schaffar.: 43). Дакле, објашњење позиције коју словенски народи заузимају у културној историји света указује да је то суштински повезано са носећим цртама

10 Упореди: F. W. Barthold, *Geschichte von Rügen u. Pommern*. I. Thl. Von den ältesten Zeiten bis auf den Untergang des Heidenthums. Hamburg 1839.

словенског духа, који су ти народи имали већ у својој колевци. Историјске околности само су ишле наруку поменутој рецептивној особини словенске матрице.

Сликовито се изражавајући поводом места које Словени заузимају на културној мапи Европе, Хануш полази од представе о „организму“, приметивши како у глобалном европском културном организму Словени заузимају место *срца*, док би германском народу припало место *лаве*. Њихов узајамни однос може се посматрати као однос *Душе* и *Духа*. Ову црту је са нарочитом инвенцијом описао Штур (1853). Сваки индоевропски народ, на свој начин, изражава оно што у себи чува и што га одушевљава. „Персијанац то показује у својим светим књигама, Египћанин у изградњи пирамида, обелиска и у чудовишним, тајанственим лавиринтима, Грци у прекрасним статуама, романски народ у чудесним сликама, а Немац у дражесној музици. *Словени, међу њим, објективизују своју душу и душевно осећање у својим кажама, јануиљивим јесмама и ейовима*. Све оно што живи код сваког другог народа у његовим делима, живи и код Словена у његовим песмама и еповима.“ У сасвим другом светлу видимо Германе, који су антипод Словенима. Наиме, Немци су ратници, они не ламентирају над својом егзистенцијом. „Наши преци“, каже Јакоб Грим, „нису располагали никаквим осећањем жалости над егзистенцијом. Индијска чежња за повратком и поновним сједињењем са божанством изгледала је Немцима сасвим страна.“ Они су у себи имали једно особено, радости наклоњено ратничко чуло, помоћу којег су, смејући се, надилазили сваку смртну опасност. Немци су „непознату будућност замишљали као сјајно сећање земаљског херојског живота у божанском царству“ (Grimm 1835: XXVI). Супротно томе, читавим својим бићем Словени су у музици и песми, у духовној мирноћи. Словенске песме одликује сета. Словенски народ поседује изразито чуло и осећај за блиско и ближње, али и за оно трансцендентно, мистичко и небеско својство, које су поједини аутори дефинисали као својеврсни меланж изражен у карактерној црти „меланхолично-колеричног осећања света“.

Радикална супротност овако оцртаном немачком карактеру јесте сасвим другачији основни тон словенске душе, тон којим одише не само мит него и целокупан духовни живот Словена, а он се нарочито изражајно испољава у музици и песми. На основу тога је Хануш закључио како се ова карактеристика запажа све до данашњег дана. Словенску песму и музику одликује нежан, смирен, чак меланхоличан дух. Овде ћу под-

сетити на један важан став Мађејовског, према коме су „словенске песме религиозно сетне, народ се у свакој прилици окреће чувству за небеско. Преко националне поезије Словена исказивала се извесна сигурност. Када Словен своје осећање усмерава ка највишој суштини божанства, када саопштава витешка дела, када слави и настоји да опева националне обичаје или да развије љубавне тонове, у свему томе он увек открива суморно-весело осећање свога срца“ (Maciejowski 1839: 40-44).

Често су наглашавана и приватна својства Словена: гостољубивост и смисао за милосрђе, добротинство према невољницима, честитост и дубоко поштовање старих. Тај смисао за милосрђе код Словена добија обележје општег својства. Словенско именовање кривца термином *Злоделник* (*Złodęg/Złodziej*) јесте доказ да су отуђивање и присвајање власништва, својине, сматрани главним злочинством, будући да „етимолошки *Złodęg* изворно означава: оног који чини зло“ (Hanusch 1842: 16-17). Стари историчари често „*йомињу да је йосійојало једно блаіо, мирољубиво, йобожно и велико народно йлеме* на граници између Европе и Азије и у земљама у којима јесу или се још и данас могу срести Словени, или од којих Словени воде своје порекло“ (Ritter 1820: 262). Када је, дакле, реч о словенској религиозности, овај побожни народ био је веома „привржен обожавању светла и ватре“, што је давало основни тон његовој митологији. Што се тиче древног мита, односно прамита, „овај основни тон, чији је посебан елемент *мирноћа, мир, блаіосій*, често прелази чак у суморност“, да не кажемо: у меланхолију. Све ове одлике које говоре о словенском карактеру биле су необично важне и за разумевање митског мишљења „овога народа“.

Сумирајући бројне резултате истраживања овога проблема у XIX и XX веку, Дворниковић је понудио нешто диференциранију карактеролошку слику о појединим словенским народима. „По старој заједничкој баштини сви су Словени наклоњени меланхоличној ноти темперамента. Та црта веже их са Оријентом. Чеси су западњачки рационализовани, у Руса прелази та меланхолија кадгод у индоленцију и апатију или у интересантан душевни неред, како се изразио Гогољ, док је код Пољака изражена црта ка мистицизму (у поезији, филозофији, религији и националистичким покретима). Темперамент Јужних Словена, поред основне и атавистичке меланхоличне ноте (песма!), одаје још и добрану боју колеричности.“ Када је реч о религиозности, Руси и Пољаци су „податнији и цркви покорнији (руско православље, пољски хиперкатолицизам и словеначки

клерикализам)“, док је други словенски тип, Чеси и Јужни Словени, „отпорнији, револуционарнији“: „чешки хуситизам, српски самоникли косовски култ, као засебна варијанта хероизираног хришћанства, хрватски глаголашки покрет против Рима, богумилски бугарски и босански отпор“ (Дворн. 1990: 38).

Хануш се критички одређује према словенском обичају жртвовања, сматрајући да је та црта у наглашеној мери изражена код Поморанских Словена. Слажући се са Шафариком, Хануш каже како се поред изврских својстава у словенском карактеру, иако спорадично, „налазе и оне особине које су мање вредне хвале.“¹¹ Шафарик и Мађејовски у тамне мрље словенског карактера убрајају пре свега приношење људске жртве боговима у форми новорођене деце. На мети њихове критике било је и многоженство, које је посебно карактеристично за живот Поморанаца и племена на Лаби. Код других Словена, међутим, као и код Скита, ова пракса је била допуштена само краљевима.

5. Диференцијација Словена

1. Добровски (Slawin, стр. 363) предлаже поделу словенских народа не на три словенске групе, како се то уобичајено чини, већ на две групе. У прву групу, коју назива *Анџи* (= Antische), спадали би Хрвати, Срби и Руси, у другу, коју чине *Славини* (= Slawische) налазили би се Чеси, Леси или Пољаци, затим Венди из обе Лужнице. У наставку примећује како народи прве групе, то јест Срби, Руси и Хрвати „лакше разумеју старословенски језик, него народи друге групе“.

2. Хануш сматра непримереном и прилично неодређеном одомаћену поделу Словена на Северозападне, Јужне и Источне. Он критикује поделу Палацког који Словене дели на три групе: 1) *Северозападне* или Лехе (Чеси, Моравци, Словази, Сораби и Венди); 2) *Североисточне* (Руси и Русини), и 3) *Јужнословенске*, или Илирске Словене (Бугари, Срби, Хрвати и Словенци), не наводећи разлог због којег му се чини неприхватљивом ова данас увелико прихваћена и уобичајена подела Словена.

3. Најнеуобичајенију поделу Словена изнео је Мађејовски (Maciejowski: I, § 5) који је, попут Добровског, Словене диференцирао у две гру-

11 Schaffarik, *Geschichte d. slaw. Sprach.* стр. 44. Anm. 1, стр. 48, Anm. 2. *Starožitn.* I, стр. 431 et seqq.

пе, али на другачији начин: 1) *Предњокарџајске* и 2) *Задњокарџајске*, при чему се оваква подела заснива не толико на географском колико на политичком разлогу.

4. Шафарик је у наведеном делу *Старожиљности* поделио Словене на Источне (*gichowychodnj*) и Западне Словене (*záradnj*). У првој групи разликовао је Русе, Бугаре и илирски део, а у другу је сврстао најпре Лехе, где спадају Пољаци, Шлезизијци и Словаци, затим Чехе или Словенце, који обухватају Бохемљане, Моравце и Словаке, и најзад део Словена на Лаби, тј. Полапске Словене (в. Hanusch 1842: 42). Из ове поделе испали су Срби и Хрвати, који, ваљда, припадају групи тзв. „Илирских Словена“.

Због чињенице да је и даље остало отворено питање када су се Словени разделили на поједине народе, није решен ни други отворени проблем: у коме су се историјском времену диференцирали посебни митови, прецизније, аутохтоне батерије богова појединих словенских народа. На питање када је дошло до диференцирања Словена на поједине народе, Хануш одговара да се то догодило већ у антици. Претпоставља се да су у антици многи словенски народи били већ конституисани са одређеним, посебним именима, и да су управо тим посебним именима, као и својом судбином, местом боравка, словенски народи увелико већ били међусобно раздељени (Hanusch 1842: 42).

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	5
----------------	---

ПРВИ ДЕО СЛОВЕНИ НА СВЕТскоЈ И ЕВРОПскоЈ ИСТОРИЈскоЈ СЦЕНИ

1. Порекло Словена и њихово присуство у Европи	9
2. Име Словен и Србин.....	17
3. Прасловенски језик и његова диференцијација.....	25
4. Словени у светској културној историји. Карактерологија Словена	28
5. Диференцијација Словена.....	34

ДРУГИ ДЕО ТЕОРИЈСКИ ПРОБЛЕМИ ЗАСНИВАЊА СЛОВЕНСКЕ И СРПСКЕ МИТОЛОГИЈЕ

A. ОСНОВНИ ТЕОРИЈСКИ ПОЈМОВИ.....	37
1. Појам мита и митологије	37
2. Митологија и друге науке о духу.....	42
3. Структура мита. Култ и ритуал	43
4. Религија, магија и обичај.....	51
5. Смисао магије и њена функција.....	55
6. Жртвени обред. Жртвеници и храмови	63
B. ИЗВОРИ ЗА РЕКОНСТРУКЦИЈУ СЛОВЕНСКЕ И СРПСКЕ МИТОЛОГИЈЕ	73
1. Историјски извори	73
2. Обичаји и фолклор као извор за реконструкцију митологије.....	79
3. Проблем интерпретације фолклорног материјала	84
4. Прилог науке о језику у реконструкцији митологије.....	95
V. ПРЕТПОСТАВКЕ МИТОЛОГИЈЕ СТАРИХ СЛОВЕНА.....	97
1. Питања методе и захтев за синтезом. Суштина словенског мита.....	97
2. Да ли су Стари Словени били без митологије	101
3. Дијалектика словенске и индоевропских митологија	106

4. Проблем заснивања словенске филозофије митологије.....	112
5. Шта чини основу словенских митова?	122
6. Резултати историјско-филозофских, етнолошких и археолошких истраживања словенске митологије	134
7. Словенски пантеони у посебним деривацијама	163

ТРЕЋИ ДЕО
СРПСКА МИТОЛОГИЈА, АНИМОЛОГИЈА
И ДЕМОНОЛОГИЈА

A. ОСНОВИ АНИМОЛОГИЈЕ	173
1. Принципи анимологије	173
B. ОСНОВИ ДЕМОНОЛОГИЈЕ	182
Безлични демони и божанства	182
1. Религија и култ камена	182
2. Религија и култ дрвета, биљака, ватре, воде и извора	184
3. Змија као демонско биће.....	188
4. Змија и змај.....	191
5. Вук и пас као демонска бића	196
6. Коњ – демонско биће српске религије	200
7. Петао у лику демонског бића	203
8. Коза и мечка	207
Демони у људском и полуљудском облику	208
1. Вампир	209
2. Вештица и мора. Штрига и вампир	211
3. Крсник	217
4. Аждаја и ала	219
5. Дивови.....	221
6. Виле	223
7. Суђенице – суђаје – усуд	228
8. Нави, свирци и други зли демони.....	230
9. Патуљци као добри духови – демонска бића	234
10. Малик, мацвалић, пулић	234
11. Здухачи – змајеви	236
12. Куга, чума, мора, бабице	242
13. Псоглави	248

14. Караконцула	250
15. Ђаво	250
В. ОСНОВИ МИТОЛОГИЈЕ	259
ДРЕВНИЈИ МИТОЛОШКИ СИСТЕМ СРБА	259
1. Појам „бога“ и проблем систематизације словенских митологија	259
2. Претпоставке српског митолошког система	272
3. Како систематизовати древни српски пантеон	284
4. О врховном богу српског пантеона	294
5. Одлике врховног божанства	299
6. Да ли је Световид божанство највишег ранга у словенској митологији?	303
7. Световид у српској и јужнословенској митологији	322
8. Да ли је Триглав круна јужнословенског митолошког пантеона?	330
9. Трагови Триглавог култа код Јужних Словена	346
10. Тројан – врховни бог српског митолошког система?	355
11. Тројан у култу и легендама код Срба	358
 Богови пролећног и летњег циклуса	 373
12. Сварог – Сварожић – Коledo	373
13. Сварог и Сварожић у српској митологији	383
14. Коledo	389
 Мушка божанства са посебним функцијама	 390
1. Дажбог – Дајбог	390
2. Дажбог као највиши бог Срба	396
4. Перун код Срба и других Јужних Словена	417
5. Купало	439
6. Волос/Велес	444
7. Белобог и Јутробог	462
8. Радигост/Радгост	469
9. Јарило/Јаровит	478
10. Рујевит	487
11. Хорс	491
12. Прова – Прове – Правда	495
 Богови јесењег и зимског циклуса	 501
13. Црнобог	501

14. Подзвижд (Погода), Стрибог и Поревит.....	509
15. Давор	516

Женска божанства	520
------------------------	-----

1. Жива/Живана	520
2. Мокоша/Макоша	527
3. Суђенице – рођенице	534
4. Лада – Љеља – Пољеља; Љељ и Пољељ	538
5. Весна	551
6. Девица – Дева	552
7. Баба	563
8. Русалке	572
9. Морена – Моран(а) – Водан	583

ЈАСТРЕБАЧКИ ПАНТЕОН:

НОВИЈИ МИТОЛОШКИ СИСТЕМ СРБА.....	597
-----------------------------------	-----

Епски политеизам – млађи облик митологије

1. Историјски мит као антрополошко транспоновање космогоније	597
2. Митска генеалогичка српских змајевитих јунака	601
3. Рођење простонародних змајевитих јунака	625
4. Смисао „аловитости“ српских средњовековних владара	632
5. Алгоријски метод тумачења епских структура	634
6. Имплицитни еротизам Змаја	640
7. Обележја митскога Змаја	646
8. Морално-историјски, имплицитни еротизам Змаја	651
9. Врховни бог Јастребачког митолошког система	653
10. Легенда о Милошу	659

ЧЕТВРТИ ДЕО

МИТОЛОГИЈА И МАГИЈА У РИТУАЛУ И ОБИЧАЈНОЈ ПРАКСИ

А. МИТОЛОГИЈА И МАГИЈА У АНТРОПОЛОШКОМ

ЦИКЛУСУ: „РИТУАЛИ ПРЕЛАЗА“	665
1. Рођење	666
2. Свадба	694
3. Смрт	705
4. Проклетије и лапот	739

5. Божанства и демони – заштитници куће	744
6. Магија бројева, лева и десна страна, дани у недељи	745
Б. МИТОЛОГИЈА И МАГИЈА У СВЕТКОВИНАМА ИЗ ГОДИШЊЕГ ЦИКЛУСА ОБИЧАЈА.....	746
1. Хришћански празници – супститути древних светковина посвећених териоморфним бићима	748
2. Хришћански празници – супститути древних светковина посвећених митолошким бићима	749
Зимски празници	750
Пролећни обичаји	775
Летњи обичаји	793
Јесењи празници	807
В. АГРАРНА МАГИЈА И МИТОЛОГИЈА	814
1. Време сетве	814
2. Жетвене свечаности	818
3. Обичаји за добијање и престанак кише. Додоле и прпоруше	824
4. Магијске радње за протеривање градоносних облака	837
Г. СЛАВА И ЗАВЕТИНА	839
1. Слава.....	839
2. Заветина	843
Д. КУЛТНА И ДЕМОНСКА МЕСТА У СРПСКОЈ РЕЛИГИЈИ	847
1. Кућа	848
2. Ритуали приликом градње јавних објеката: школа и ћуприја	851
3. Извор живе воде и култ воде уопште	854
4. Култ камена.....	856
5. Култ дрвета, шума.....	859
6. Раскршћа и гробља.....	862
УМЕСТО ЗАКЉУЧКА	881
ЛИТЕРАТУРА / LITERATURA	885
РЕЗИМЕИ	907
Белешка о писцу	919
Најважније књиге.....	921
Предметни регистар	923